

Szörnyű idők – daliás idők

Domokos Máttyás: *Nem-múló múlt*

Domokos Máttyás esszéi,
tanulmányai kétféle

NAP KIADÓ,
2006

zig), a televízió sem „üzle-
ti alapon” sugároz, tehát a
’70-es években beérő író

múltról szólnak. Egyfelől

egy távolabbiról, melynek hősei Móricz Zsigmond és Nagy Lajos, Tersánszky és Németh László és sokan mások. Azaz a magyar irodalom „daliás idői”, a XX. század elejétől felvirágzó, a nemzetet és egyént sújtó bajokkal diadalmasan szembeszálló, zseniket termő nemzedékek, a *Nyugat* és a népi írók. Aztán van egy közelebbi múlt (a ’40-es évek második felétől), melynek hőse immár a legendás szerkesztő és kiadó, maga a szerző, aki ezt a távolabbi múltat mintegy „összehozza” az ’50-es, ’60-as évekkel, s nemcsak eszmei érintkezési pontokon, hanem személyesen is, azaz olyan találkozásokat idézve fel, melyek alkalmával az annak idején Gyulai Pállal társalgó és Adyval barátkozó Hatvany Lajos Juhász Ferencsel kerül egy társaságba, vagy Sárközi Márta Réz Pállal.

Ezek a „szörnyű idők” (amikor például – mások mellett – Sárközi Márta tartja a lelket Bíbóné Ravasz Piroskában, akinek férjét halálos ítélet fenyegeti) azonban szintén „daliás idők”-nek látszanak a ma felől (ahogy a század első fele meg „szörnyű idő”, ha Trianont, a holokausztot, a II. világháborút tekintjük), hiszen páratlan művészi felvirágzás is: Szabó Lőrinc, Illyés, Németh László, aztán Juhász, Nagy László, Pilinszky, kevésbé hangsúlyos jelenléttel, de a lényegyet tekintve annál inkább: Weöres, Mészöly stb. Daliás idők azért is, mert népiek és urbánusok vállvetve alkotnak, s azért is, mert a ’60-as évek végén már sem a hivatalos „ranglisták”, sem a tankönyvek nem álértékeket preferálnak, szinte korlátlanul lehet tájékozódni (Beckettől Marque-

és kritikus nemzedékek már nem „bekötött szemmel” indulnak a harcba, mint a nagyidai cigányok.

Nos, ennek a kétféle (időben egymást követő) múltnak a viszonyítása, a folyamatosság megteremtése az, ami múlhatatlan érdeme Domokos Máttyásnak és nemzedéktársainak. (Gondoljunk bele, honnan kellett „visszahozni” az értékrendet Czineéknak, Béládiéknak, hogy Kós Károlyhoz, Ottlikhoz jussanak el, ami miatt ’89 után korántsem volt sok „korrekciós” munka, ami maradt, az is falsra sikeredett a túlkompenzálás miatt Márai vagy Wass Albert esetében.) Domokos Máttyás a „Válasz alkonyá”-tól a Holmi-ig cselekvő hőse mindennek, még hozzá töretlenül, kivételes emberi és literátori adottságainak köszönhetően. Mindehhez lebilincselően érdekes, olvasmányos előadásmód társul, a tömörítés mesterfogásaival. Lehet, hogy nem is mindenki számára jelentéseseek nyomban közbevetései: „A volt marxisták egyik újonnan felfedezett bálványpótléka: Nietzsche...” – írja például az egyik helyen. Benne van ebben a fejcsóválás az egymást kizáró végletekhez vilámgyorsan átkapcsolók láttán, benne van a bálványokat igénylő, lihegő túlbuzgalom rezignált tudomásul vétele, s benne van az is, hogy talán éppen a gyorsaság, a jóléretsültség felületessége miatt a legpallérozottabb elmék közül sokan rendre nem ott keresik az igazságot, legalábbis a számunkra fontos igazságot, ahol rá is találhatnának.

De különösen nagy szüksége van Domokos Máttyás írásaira azoknak, akik nem e szörnyű és daliás idők neveltjei, akik 1989 után

eszmélkedtek. Okkal óv például szerzőnk Németh László ügyében valamiféle új sematizmustól: „Akik valóban ismerik Németh László életművét, azok jól tudják, hogy műve visszhangjának, utóéletének legingerlőbb, de talán pontosabb úgy mondani, hogy legpimaszabb szövegét azok fűjják, főleg a rendszer-változás óta, a hajdani marxista–leninista elkötelezettség manapság finnyás álliberális zsoldosaként, akik a Kádár-rendszer hivatalos írójának bélyegét sütik az író emlékére. Arra a Németh Lászlóra, akit a létezett szocializmus évtizedeiben hivatalosan előbb fő ellenségnek minősítettek, majd – hisz halad a világ és finomul a kín – megrögzött szembenállónak.” Teljesen igaza van ebben Domokos Mátyásnak, s abban is, hogy Németh végig megőrizte szuverenitását: „Németh László minőségiszocializmusa a marxizmus talajából kinőtt politikai gyakorlat – magyarul: diktatúra – legélesebb tagadásával és elutasításával volt egyenlő.” Való igaz, ám ezt végleg nehezen értik meg a sem nem szörnyű, sem nem daliás idők neveltjei, mert azt is nehéz belátniuk, hogy Németh László nem azért tanúsított annyi-amennyi toleranciát a Kádár-korszakban, mert megalkuvó volt (ehhez ismerni kellene életművét és a történelmet, főleg Európa gondolkodástörténetét), hanem mert lesújtó véleménye volt az 1945 előtti Magyarországról, s mivel a kortársi „jóléti” modellt, a lánya révén ismert kanadai életformát egyáltalán nem tartotta követendőnek sem morális, sem szellemi, sem nevelési szempontból, nemzeti szempontból meg éppen nem. Másfajta társadalmi képlet felé tájékozódott hát, mely megőrizne valamit a szocializmus hajdani eszményeiből is: „művelt nép”, anyagi ambíciókkal szemben közösségi magatartás stb. S mindez azon ’60-as évek közepén-végén helyezendő el, mikor már nincsenek politikai perek, mikor Illyés, Németh László már kötelező olvasmány, amikor egyre nagyobb számban jelennek meg a közéletben nemzeti felelősségérzetű iskolaigazgatók, szerkesztők stb.

Hasonlóan neuralgikus pont manapság az Illyés-kérdés, amit megint csak nem lehet hi-

telesen kommentálni anélkül, hogy ne vennénk figyelembe: a kapitalizmus XX. századi válságára, mely 1929–33-ban tetőzött, a legkülönbözőbb pozíciójú világnagyságok G. B. Shawtól Karl Barthig, Gandhiig keresték a megoldást a szocializmusban, vagy hozzá közel álló módokon, Illyést meg származása, sorsa alapján éppenséggel tisztessége predesztinálta arra, hogy akár vöröskatonaként, akár Babits Mihály jobb kezeként a szerkesztésben széles távon és többféle lehetőséget szemmel tartva harcoljon egy osztály és egy nép felemelkedéséért. Lehet, hogy volt állásfoglalásaiban módosulás, de aki zsidó költők antológiáján fáradozik a náci „óriás” árnyékában, a Rákosi-rendszerben meg az ún. jobboldali népi írókat „segélyezi”, azt képtelenség haszonleső köpönyegforgatónak beállítani. Sőt: Illyés éppen azon integratív személyiségek példája, akikre roppant nagy szükség lett volna évszázadokon keresztül (talán Bethlen tudott a Nyugat és a szultán, protestantizmus és katolicizmus párhuzamosságából világraszóló értékeket teremteni). Tanulni illenék Illyéstől: különböző, ellentétes, de valóságos értéket képviselő álláspontok egyeztetésével hogyan lehet szembenálló erőket jó ügyek segítésére szövetségessé tenni.

A „Felszabadult-e a magyar irodalom?” kérdésre adható válasz megintcsak árnyalt kell legyen, hiszen cenzúra és állami irányítás megszűnése önmagában, főleg ha az irodalom jelentőségének, presztízisének csökkenésével jár együtt, még semmit nem old meg, főképpen ha a régi anomáliák helyére újak lépnek. Egy Sao Paoloból jött levél kapcsán Domokos Mátyás joggal méltatlankodik egy sereg új „sematizmus” látán. S valóban: a német szellemi életben például (nyilván a nácizmus „árnyékában”) eleve gyanúval illetnek minden nemzeti szempontot és önvédelmet. Miközben (ha már a nácizmusról és a II. világháború borzalmairól van szó) a győztesek felelősségéről szinte semmi szó nem esik. Holott elég nyilvánvaló, hogy az I. világháborút követő felelőtlen (egyik esetben kíméletlen és bosszúsomjas, másik esetben talán csak

tájékozatlanságból eredően bűnösen téves) békekötésekkel maguk teremtettek olyan helyzetet, amely a legyőzött, megalázott, sok esetben életképtelen állapotba hozott legyőzötteket torz reakciókra sarkallta. Biztosra vehető, hogy egy korrekt és nagyvonalú, méltányos és jóindulatú, az etnikai határokhoz igazodó határkijelölés után sokkal kevesebb esélye lett volna a jobboldali agresszivitásnak, utóbb antiszemitizmussal párosuló revánsigénynek. (A történettudomány kimutatta, hogy a náciizmus bűnbak-képző, fegyverkezésben és háborús készülődésben megoldást kereső demagógiája csak azért lehetett eredményes a humanista hagyományokkal rendelkező Németországban, mert az I. világháborút kegyetlen, provokatív békediktátumok követték.) Persze, a háborúkat indító Németország, a Szovjetunióknak hadat üzenő (akivel szemben semmiféle területi követelése nem volt) Magyarország sosem tekinthető ártatlan áldozatnak (a népek talán, de politikai entitásként az országok aligha), viszont az antant hatalmak felelősségét már csak azért sem szabad elhallgatni, mert félő, hogy nem utoljára a XX. században dúltak világháborúk, s a szörnyűségekből legalább tanulni illenék.

Bármilyen sokat okulhatunk is mind a daliás, mind a szörnyű idők folyamataiból, egy sereg dilemma mégis felkészületlenül érte a magyarságot a rendszerváltozás után. Domokos Mátyás őszintén ír például arról, hogy a 2004 decemberi, kettős állampolgárságra vonatkozó népszavazás eredménye, akármilyen „hátsó szándék vagy ártalmas sugallat kényszerítette ki ezt a voksolást”: a „tömeges emberárusítás ténye ... gyógyíthatatlan bajról tanúskodik”. Valóban rendkívül szerencsétlen következményű kezdeményezés volt ez, s ha volnának ellenségei Magyarországnak, nem is igen tudtak volna ennél ártalmasabb akciót kigondolni. Ugyanis mindenképpen manipulálhatónak, szűkkeblűnek bizonyult az anyaország, bár a szavazati jog, az egészségügyi ellátás, a nyugdíjfelváltás stb. tisztázása nélkül eleve

ellenérzéseket provokáló volt a kezdeményezés, s tudni lehetett előre, hogy a többség nem napirendre tűzésre, hanem az állampolgárság megadására való felhívásként fogja érteni a szavazást. Manipulálhatóságának és szűkkeblűségnek ugyan annak idején, a II. világháború előestéjén, Észak-Erdély visszacsatolása után is akadtak jelei, versenyben a pozíciókért, ami miatt akkoriban az erdélyi magyarságon csalódottság is lett úrrá (meg az anyaországin is). Ezúttal ezt most tetézte az anyaország megbélyegzése, ami végleg igazságtalannak mutatkozik, ha belegondolunk, hány szomszédos országokbeli beteg rokont kezeltek ingyen Magyarországon az elmúlt 30–40 évben, hány áttelepültöt juttattak lakáshoz, állás-hoz, holott ilyesminek a honiak sem voltak bővében, milyen anyagi áldozatot vállalt a hazai magyarság kulturális téren az erdélyi magánegyetemek létrehozásában, támogatásában. Ha mindezt összeadnánk, egyáltalán nem kellene szégyenkezni nemzetközi összehasonlításban sem, ily módon tehát a végeredmény: honi és kisebbségi magyarság között ellentétek szítása, vádaskodás, igazságtalanság, s az anyaországi magyarság megszegyenítése. (Voltak is, akik előre féltek: annyi haszna lesz az egésznek, mint a „kárpótlás”-nak: mindenki úgy fogja érezni, hogy rosszul járt, és mindenki duzzogni fog.)

Igaza van tehát Domokos Mátyásnak, amikor azt írja: „2004. december 5-én a folyton utat tévesztő magyarság rossz determinációja adott egy hibás kérdésre mindannyiunkat pirulásra készítő választ.” Hozzátehetjük: hazafias lelkesedésből, vagy hebehurgyaságból, minden esetre „sikerült” rossz hírünket kelteni már megint. Minden jel arra mutat, hogy hiába múlt el a Kádár-rendszer, hiába múlt el bő másfél évtized, a kisebbségi magyarsággal kapcsolatos stratégiát nem sikerült eredményesen kialakítani, s jó szándék (mellyel a pokol felé vezető út van kiköveve) és (párt)politikai érdek vezérelte rossz szándék együtt fokozza a bizonytalanságot, a félreértéseket. Olyan ez,

mint a *Székely himnusz* esete: az 1920-as években Budapesten írtak egy himnuszt a székelyeknek (minden esetre nem Kölcsey és nem Erkel, de nem is Babits és nem Kodály), akik erről sokáig nem is tudtak, nem hogy bármilyen szinten magukénak vallották volna. Nagyon sokan évtizedeken át énekelték idehaza jó szándékkal, őszinte fájdalommal, az '50-es évektől meg egyenesen a tiltással dacolva. Mióta azonban megszűnt „üldözése”, s hivatalos rendezvényeken is el-elénekelik, mégiscsak el lehetne képzelni némi konzultációt a székelyekkel, tisztázni a dolgot az erdélyi értelmiség nívósabb köreivel, megértve az ő idegenkedésüket. Szükség lenne végre átgondolt és komoly, humánus és felelős (pártpolitikai érdek és ellenérdek nélküli) stratégiára temérdek siránkozás és rágalmazás helyett, az önmagunknak imponálni akaró sikertelen gesztusokból már éppen elég volt

Olyan szellemiség kívántatna ehhez, amilyenre Domokos Mátyás könyvében találhatni példát. Egyértelmű áldozatvállalás a nemzeti ügy mellett, de nem ellenségeket, hanem híveket toborozva. Nem azt keresni a magyar szellemi életben, ami irányzatokat és tradíciókat elváltaszt, hanem ami összeköt. „Életem során szerencsém volt találkozni néhány zsenivel, de legnagyobb, má-

ig sugárzóan eleven emberi élményem: Sárközy Márta és Ferenczy Béni volt” – írja. Tehát nem azt nézte, ami akár el is választhatná a kommunista múltú Ferenczy Bénytől, vagy Molnár Ferenc nagypolgári neveltetésű lányától, hanem teljes bizonyossággal érzékeli azt, ami a nemzeti kultúra léte és emelkedése szempontjából lényeges. Művészi, emberi, etikai szempontjai vannak, szinte testközeli élményei és választásai, s egészen távlatos történelmi perspektíva által igazolt eszmei kötődései. A megalkuvásmentes elvszerűség kivételes nyitottsággal párosul nála. Akit lehet (született szerkesztő!), elfogadni akar.

Szövetségeseket, szövetségeket csendesen, látványos gesztusok nélkül fog össze, s végezetül (hiszen mégiscsak emlékező kötet a *Nem-múltó emlékezet*) „eltételek számára” egy különleges, „egyetemes” rang és megbecsülés. „Szörnyű idők” tették próbára és „daliás idők” adtak szárnyat neki, talán ez fiatalos erejének titka. Távol áll tőle mindenféle arisztokratizmus, pedig egy láthatatlan elit tagja a fent mondottak miatt. A könyv igazi varázsa, hogy ez az értékrend, viselkedés és szellem megfoghatóan jelen van benne, romolhatatlan és inspiratív formában.

IMRE LÁSZLÓ

Kiskapitalista kalauz – avagy cseberből vederbe

Paládi Zsolt: *Kiskapitalista kalauz és Szótár*

Paládi Zsolt előző kötetét ismerve (*Szak-szerű felszabadítás*. Hungarovox, 2001), méltán elvárhatjuk, hogy újfent az élet mélyvizébe pottyanunk. S valóban, már a borító, tovább lapozva a bevezető is arra figyelmeztet minket, veszedelmes vizekre tévedünk, ha a szerzővel tartunk 300 oldalas betűtengerén. Mini-

KAIROSZ KIADÓ,
2005

mum találkozunk a személyes sorsunkra méretezett cápánkkal, amely felzabálja önbizalmunkat, „jobb” esetben egy elmeegógyintézetben kötünk ki a rendszer-váltás hőseként. Olyan hősként, akinek immunrendszerét (életöszton, hazaszeretet, családcentrikusság), ha volt egyáltalán, a kádárizmus idején legyengítették, s az

1990-es váltóláz némi rúgkapálás után végzett vele. „Magyarországon élni különleges érzés. Elvonul felettünk egy minden ízében gusztustalan diktatúra, és mi rádöbbenünk, nem ez volt a legrosszabb, hanem ami utána jön. A nép nagy része kótyagos fejfel eszmélkedik: elvesztettük az Édent. A válasz: igen, de megnyertük a Versenyt. Nem egy közönséges versenyt nyertünk meg, hanem magát a Versenyt. Lássuk hát, ki a jobb. A részvétel kötelező...” A versenynek pedig törvényszerűen veszesei lesznek. Jelen kötetben a vesztes a társadalom egy jól behatárolt részének tagja, aki a hatvanas évek második felében született, ősei a kitelepítés elől épphogy megmenekült svábok. Ő maga nem budapesti, de odavágyó, nem értelmiségi családból jött, de azzá lenni akaró, nem magabiztos, de néha (midőn eltaposódní véli magát) mácsóságra ácsingózó ember, aki nem akar egyebet, mint talpon maradni a hullámverésben, s legalább anynyira érvényesülni, amennyire azt a homo sapiensi tisztesség megkívánja. Nem más kárára, de saját megalégedésére!

Nos, ez nem sikerül Pintár Róbertnek, az elbeszélőnek, mint azt már a bevezetőből is megtudhatjuk. Nem sikerül, de miért? Egy nemzedék hegyezheti fülét, mert Paládi Zsolt, ha választ lel e kérdésre, akkor a hatvanas évek második felének generációja is átesik a pszichoanalízis kínos procedúráján. Kiderül az ok, amiért rengetegen tehetetlenkednek a rendszerváltás nagy szabadságában! Ki tovább lázadva, ki nosztalgizva a „mindent megcsinálnak helyettünk ügyis” korszak után, némelyek egyik próbálkozás hibájából a másikba esve, mások kiégve, egy deszkát (rögeszmét) szorongatva a háztömbnyi hullámok közepette et cetera... Mert a 65–69-esek valahogy kimaradtak mindenből...

Paládi Zsolt, ki tudja, hányadrészben életrajzi ihletettséggű regénye, a főhős szubjektív szemüvegén keresztül láttat egy korszakot az eszméléstől (iskolába járás a hetvenes-nyolcvanas esztendőkbén – puha diktatúra), a reménykedésen át (egyetemi tanulmányok – rendszerváltás ideje) az elborulásig (munka-

hely-keringő – kilencvenes évek közepe, a mélyvíz). Ráadásul az író-hős a „váltás” óta tudathasadt, lévén, hol Píár, a kiszámított számító, diplomatikus lélek-úriember, hol Gettőlakó, a faragatlan szókimondó, az önsorsrontásban magabiztos lélek-tróger kerekedik fölül személyiségében. Így ez a szemüveg azonnal kettős látást okoz. Mindenesetre a regénynek jót tesz a vívódás, ez a belső villódzás, mert jól ellenpontozza a sztorigmondás linearitását.

A textúrát kétharmad egyharmad arányban szintén ketté lehet vágni, akárcsak a hős személyiségét. Az elbeszélői attitűdből kikölkentenek minket bizonyos utalások, melyek az appendixre irányítják figyelmünket. A függelék afféle szótár, ahol a kilencvenes évektől ráankeröltetett szlogenek, élethelyzetek, „kapitalista csökevények”, kifejezések, átértelmezések egyéni színezetű magyarázatát olvashatja a könyv forgatója. A *Kiskapitalista kalauz* szótár része, mely a recenzens tudomása szerint önálló műnek készült, s csak később egészült ki Pintár Róbert történetével, valóban megállja helyét mint külön olvasmány, bár színvonalbeli ingadozások felfedezhetők. Mellesleg a kétharmados szövegtestből is hátrakacsintgathatunk, ha utaláshoz érünk, s ez a bölcsőbb eljárás, mert így nagyobb élményt nyújt a könyv, mintha az egyenesvonalúság elvét követve „átkrollozunk” rajta. A szótár aszociatívan építkező, humoros, néhol szarkazmusba hajló szócikkei ilyenkor üdítőleg hatnak. Bár a cápa ide, a sekély, de korántsem sekélyes vizekbe is követ minket...

A sztorig önmagában jól megírt, stílusos része a kötetnek, néhol azonban elnagyoltabb, már-már publicisztikára s nem szépirodalomra hajzó. Ezek a részek általában a politikát, avagy a múltat „elemzik”, ebből fakadóan túlságosan direktnek, mi több, sokszor „arról” az éráról szólnak a kinyilatkoztatás magaslatairól, amit a szerző, koránál fogva, meg sem élhetett. Ezekben az epizódokban az árnyaltság nyoma sem fedezhető fel, így esetlennnek tűnnek a regény szövetében.

Jóval magával ragadóbbak a „sztorigzobb” vagy a belső reflexiókat feltáró olda-

lak. Szerencsére ezekből van több! Izgalmas az iskolába járás hányattatásait, ennek megélését festő epizód, gyakran magával ragadó a szegedi, felső iskolai élményeket felelevenítő rész a kis női csukákkal egyetemben, igen érdekfeszítő a kezdő értelmiségi létküzdeme egy szocialista fellegrában, a bukásában is tetszelgő Duna-parti vasvárosban, ahol egy elvetemült házínéni, egy áskálódni nem fásult tanári kar, a teljes szellemi igénytelenség és a pedagógusi taposómalom satujában vergődik...

Valahogy azonban, együtt úszva a történettel, a tulajdonképpeni cápánkkal, azt vesszük észre, hogy nincs megnyugtató válasz a kérdésre, miközben ez a fenevadkapitalizmus-sztori egyre nagyobbakat és egyre jóízűbbeket fal a húsunkból – kedvünkől és önbizalmunkból. A regény végére ugyan beérünk egy öblbe, a depresszió öblébe, de továbbra sem tudjuk, amit meg akartunk tudni. A cápa megfoghatatlan. Farka a szocializmus állóvízében csapkod, míg pofája a világdemokráciának álcázott globalizáció, a versenymentes verseny áldozatainak vérétől habzik. Ennyit eddig is sejtettünk... Nemcsak a mi, de a tőlünk távolabbi időben sarjadt generációk sem képesek levetni az egyenlődent, ami egyeseken, a jó he-

lyen, jó időben születetteken érdes cápabőrként hat. (Ember embernek cápája!) Majd akkor szabadulhatunk meg a cápamítosztól, ha a kapitalizmus harcaiban elhull a férgese. Ha létezik még evolúció... Jaj, de most jut szembe, a férgese mi vagyunk. Mi, akik olvasunk, s nem a tévéshow-k emelőin izmosítjuk agyunkat, mi, akik nem vagyunk multimilliomos vállalkozók, mert lemaradtunk a lehetőségekről, vagy egyszerűen tülekedésképtelenek vagyunk, netán nincs érzékünk az üzlethez, mi, akik a középosztályba szeretnénk tartozni, ám e helyett, a középosztály hiányának szakadékába zuhanunk, mi, akik igyekszünk mások helyett is gondolkodni, és sorolhatnám...

Summa summarum, Paládi Zsolt második kötetét, mely egyedülálló a kapitalizmus szépirodalmi viviszekcióját tekintve (házánkban legalábbis), nem utolsósorban szórakoztató és tanulságos – jó szívvel ajánlhatom az olvasóknak. Mivel hiszek az ahány befogadó, annyi értelmezés felfogásban, lehet, valaki megtalálja benne a generációs választ, ami elkerülte figyelmemet. Az is lehet, a válasz megadhatatlansága a válasz. Gondolkodjanak együtt Paládi Zsolttal! De ússzanak erősen, ha csatognak az állkapcsok!

NOVÁK VALENTIN

Történészekről és politikusokról

Pritz Pál: *Az a „rövid” huszadik század*

Magyarország számára az utókor szemében talán rövid-

nek tűnő XX. század szokatlanul eseménydús-nak bizonyult. Ismétlődő háborúk, gazdasági-politikai összeomlások, rendszerváltozások és újjáépítések jellemezték. Miután a nemzetközi-nagyhatalmi tényezők, hatások, szinte mindegyik esetben fontos, sőt meghatározó szerephez jutottak, nem meglepő, hogy a ko-

MAGYAR TÖRTÉNELMI
TÁRSULAT, 2005

rebeli magyar külpolitika kutatása, vizsgálata már több mint négy év-

tizede a hazai történészek érdeklődésének homlokterében áll, és Pritz Pál is ennek az irányzatnak az egyik jeles követője. A '30-as évek gömbösi külpolitikája, a Horthy-korszak külügyi apparátusának felépítése és működése, a II. világháború alatti náci tervek Európa jövőjéről – a csupán vázlatosan jelzett téma-

körök érdemi feldolgozása mind az ő nevéhez fűződik. Bár legújabb kötete vállalja a folytonosságot korábbi munkásságával, jól érzékelhető az új utak, új irányok keresésének szándéka is.

Az első rész a historiográfia területéhez kapcsolódik, ahol is rendre olyan kérdéseket érint a szerző, melyekről a hazai és nemzetközi történész szakma véleménye meglehetősen megosztott. Ide sorolható a XX. századi totalitáriánus rendszerek megítélése – Nolte és Furet vitája kapcsán – éppúgy, mint a posztmodern történetírás által felvetett elméleti kihívásokkal való szembenézés kísérlete. A szerző kifejezetten konfrontatív pozíciót foglal el általában a posztmodernnel, de különösen az irányzat egyik hazai képviselőjének tekintett Gyáni Gáborral szemben. Azt persze Pritz Pál is elismeri, hogy többféle kép létezhet a múltból, de egyértelműen elveti azt a megközelítést, miszerint a különféle nézetek egymással egyenrangúak lennének. Az egyes történetírói teljesítmények – hangsúlyozza – „felkészültség” alapján ugyanis összemérhetők, ami azt jelenti, hogy léteznek/létezhetnek a szakma egésze által elfogadott ismervek, kritériumok. Ennél a pontnál azonban némi bizonytalanság érzékelhető, s maga is elismeri – Romsics Ignáccal egyetértve –, hogy „a történész mesterségét könnyebb gyakorolni, mint tömören és világosan meghatározni”. Mindehhez azt lehetne hozzátenni, hogy úgy tűnik, a történetírásnak – összetett jellegéből fakadóan – általában véve nincs módszertana. Az egyes részterületeknek és forrástípusok feldolgozásának viszont igen, és éppen az ilyen elemző, módszertani munkák terén lehet számottevő hiányt tapasztalni. Minden biztonnal termékenyítő hatása lenne olyan írásoknak, melyek például a politikai életrajzírás tapasztalatait, mesterségbeli technikáit elemeznék. A szakmai jártasság megléte vagy hiánya ugyanakkor messzire vezető gondolatokat is ébreszthet az olvasóban, hiszen az elmúlt évtizedekben képzett történészek hivatkoztak gyakran olyan társadalomtörténetiszociografikus írásokra – gondolhatunk mindenekelelt Erdői Ferenc és Weis István

munkásságra –, melyek tudományos-módszertani szempontból igencsak támadhatónak tűnnek.

A szerző határozottan és talán túlzott szigorúsággal marasztalja el Gratz Gusztávnak a két világháború közötti Magyarországról szóló munkáját, azt hangsúlyozva, hogy a Horthy-korszak ismert politikusa és közírója túlzott mértékben és tudatosan építette bele könyvébe személyes élményeit, elfogultságait. Nem vitatva a megállapítás jogosságát, mégis óhatatlanul kínálkozik az összevetés a végeredmény szempontjából: nevezetesen, vajon az 1950-es vagy 1960-as években született szaktörténeti munkák egy része nem torzítja lényegesen nagyobb mértékben, nem szakad-e el jobban az elvárt szakmai objektivitástól, mint Gratz munkája?

A második nagyobb egység a XX. századi magyar külpolitikáról szól, de bizonyos fokig ide sorolhatók a harmadik rész fejezetei is, melyekben – a Carl Schmittől szóló tanulmányt kivéve – a Horthy-korszak egy-egy jelentős politikai egyéniségét állítja középpontba a szerző. Jóllehet törekszik a múlt megismerésére, megértésére, feltárására, de hangsúlyozottan értékel is. Véleményt, kritikát mond a XX. századi magyar diplomácia tevékenységéről, az ország sorsát, illetve politikai közvéleményét hosszabb-rövidebb ideig jelentős mértékben formáló politikusok gondolkodásáról, döntéseiről. Ebből következően egyáltalán nem kívánja kikerülni a magyar történelemnek azokat a kérdéseit, melyekről napjainkban a szakemberek körében, sőt azon még inkább, élénk viták folynak. A Horthy-korszak külpolitikájának értelmezésére még mindig a mozgáster és kényszerpálya fogalmi mező biztosítja a leghasználhatóbb keretet. A revíziót nyíltan vagy burkoltan, de elsősorú célként valló magyar kormányzat számára meglehetősen szűk lehetőségeket biztosítottak a nemzetközi erőviszonyok. Pritz Pál nagy hangsúlyt helyez annak vizsgálatára, hogy vajon a mindenkor hivatalos vezetés milyen mértékben volt tisztában saját korlátaival, milyen mértékben tágitotta vagy éppen szűkítette azokat. Úgy látja, Budapest aligha hibáztat-

ható azért, hogy nem sikerült egyetlen szomszédunkkal sem megegyezésre jutnunk, hiszen Magyarország és a kisantant között olyan nagy volt az erőfölény az utóbbi javára, amely kizárt minden fajta kölcsönös kompromisszumon alapuló megállapodást. Ilyen körülmények között egyetlen lehetőségként maradt a nagyhatalmak felé történő tudatos közeledés, kapcsolatkeresés, annak függvényében, hogy az egyes államok milyen mértékben voltak készek a magyar – elsősorban revíziós – célok felkarolására. Budapest útja innen szinte elkerülhetetlenül vezetett Berlinbe, a kapcsolat jellegét, hőfokát azonban számos tényező befolyásolta. A szerző joggal marasztalja el a korabeli magyar politikai elit számos képviselőjét téves helyzetértékelésük és túlzott önfontosság tudatuk miatt. A II. világháború alatti események jól mutatták, hogy a két ország viszonya nem képzelhető el az egyenrangúság és a partnerség alapján. A náci állam távlatilag komoly fenyegetést jelentett a magyar állami önállóságra, és egyes köreikben annak a lehetősége is megfogalmazódott, hogy a háború befejeződése után – német győzelem esetén – felül kell bírálni Magyarországot korábbi revíziós sikereit. Ezzel a problémával szorosan összefüggött egy másik fontos kérdés is: vajon mennyire volt elkerülhetetlen számunkra Trianon megismétlődése. Az tagadhatatlan, hogy a külső körülmények meglehetősen szűk mozgásteret biztosítottak, de az egyetlen lehetőséget az jelenthette volna – hangsúlyozza Pritz Pál –, ha Budapest fontos szerepet szán terveiben annak a tényezőnek, hogy területgyarapodásait vagy legalábbis azok egy részét minél több nagyhatalommal elismertesse. Ennek kapcsán joggal hangsúlyozható a „moszkvai kártya” figyelmen kívül hagyása. Azt természetesen túlzás volna feltételezni, hogy a bolsevik állam maximális mértékben kész lett volna a magyar külpolitikai célok támogatására. Amennyiben azonban a magyar kormányzat például határozottan kiáll annak érdekében, hogy a második bécsi döntés meghozatalába vonják be a Szovjetuniót is, a lépés még esetleges kudarc esetén is sokat javít Magyarország moszkvai

megítélésén. Bárdossy László 1942-ben dühösen támadta miniszterelnök-utódját, Kállay Miklóst hiábavalónak ítélte angolbarátságáért. Azt hangsúlyozva, hogy Magyarország sorsa a német birodalomhoz van kötve, és annak veresége esetén elkerülhetetlenül mi is a vesztesekhez fogunk kerülni. Bárdossy azonban egyoldalú, bár egyes részelemeiben elfogadható logikája figyelmen kívül hagyja azt az alapvető ténytet, hogy vesztesek között is lehet különbség. Elképzelhető, hogy Magyarország átállása nem segít a revíziós sikerek megtartásában, de más vonatkozásban – háborús pusztulás mértéke, jóvátétel, a határon túli magyarság sorsának alakulása – jelentős mértékben enyhítheti a vereség következményeit.

A kötet tanulmányai közül egyébként külön is kiemelhető a Bárdossyról szóló fejezet. A többi írástól eltérően lényegében első közlésről beszélhetünk, hiszen a 2001-ben megjelent dokumentumgyűjtemény bevezetőjének kibővített változatáról van szó, de igazi érdekességét nem elsősorban ez adja. A szerző ebben az esetben is alkalmazza a hagyományos történelmi metódusokat, de olyan átéléssel ábrázolja Bárdossy László politikai pályájának, gondolkodásának alakulását, sorsfordító pillanatait, vívódását, amely már a műfaj határait feszegeti.

Annak ellenére, hogy van a kötetnek meghatározó tematikai vezérfonala, nem szintézisről van szó. Egyedül a külügyi szolgálatról szóló írás tekinthető olyan összegző jellegű munkának, melyben Pritz Pál a témára vonatkozó kutatásait foglalta össze. A többinél inkább problémacentrikus megközelítésről beszélhetünk. Nem véletlen, hiszen olyan, többségében már megjelent tanulmányok közös kötetben történő újraközléséről van szó, amelyeknél az egyes részek önmagukban is megállják a helyüket. Ebből következően valószínűsíthető, hogy a szerző könyvét nem a Horthy-korszak külpolitikájára vonatkozó kutatásai lezárásának szánja, s az sem zárható ki, hogy – újabb tanulmányok mellett – elkészíti a Horthy-korszak külpolitikájának szintézisét is. ❖

PÜSKI LEVENTE